

Яна БАРАНЕЦЬ,

orcid.org/0000-0003-0101-8571

*старший викладач кафедри загальної та спеціальної педагогіки
Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради
(Дніпро, Україна) yana.baranets88@gmail.com*

Тетяна МОТУЗ,

orcid.org/0000-0001-9339-5985

*кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри загальної та спеціальної педагогіки
Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради
(Дніпро, Україна) tetmotuz@gmail.com*

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ЩОДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розкрито сучасні інноваційні підходи щодо підготовки фахівців до роботи в інклюзивному освітньому просторі, виокремлені характерні особливості ідеології підготовки педагогічних працівників до роботи в умовах інклюзії, основні напрями підготовки фахівців педагогічного профілю. Доведено, що сфера вищої освіти потребує нових підходів до навчання майбутніх педагогів, зокрема формування готовності до роботи в інклюзивному середовищі. Проблемою і водночас особливістю підготовки фахівців (вчителів, асистентів вчителів) до роботи в інклюзивному освітньому середовищі є міждисциплінарність освітніх програм і підходів до навчання таких здобувачів, оскільки інклюзивна освіта сьогодні знаходиться на перетині і охоплює наукові знання з основ загальної педагогіки, дидактики, методики організації освітнього процесу, психології і спеціальної педагогіки.

Інноваційний курс у напрямку підготовки фахівців з інклюзивної освіти вже три роки поспіль забезпечується у комунальному закладі вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради. В закладі розроблено та впроваджено освітньо-професійну програму другого (магістерського) рівня вищої освіти «Інклюзивна освіта, корекційна педагогіка» за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. Акцент освітньо-професійної програми зроблено на широкому узагальненні та глибоких знаннях сучасного освітнього процесу, теорій, принципів освіти, кращих педагогічних практик у сфері інклюзивної освіти та корекційної педагогіки.

При розробці та реалізації освітньої програми були враховані сучасні вимоги до професії вчителя, асистента вчителя, до змістового та технологічного наповнення інклюзивного освітнього середовища. Перелік професійних компетентностей та прогнозованих результатів навчання охоплює сферу діяльності педагогів, що працюють в інклюзивних класах. Якісній підготовці фахівців сприяють дидактичні підходи, зокрема системно-діяльнісний та інтегративний підходи. Розробка та впровадження нових освітніх програм у сфері вищої освіти, застосування системно-діялісного та інтегративного підходу в освітньому процесі є основою ефективної підготовки вчителів, асистентів вчителів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

Ключові слова: *інклюзивне освітнє середовище, вчитель, асистент вчителя, професійна підготовка педагога.*

Yana BARANETS,*orcid.org/0000-0003-0101-8571*

*Senior Lecturer at the Department of General, Special Pedagogy
Communal Institution of Higher Education "Dnipro Academy of Continuing Education"
of Dnipropetrovsk Regional Council
(Dnipro, Ukraine) yana.baranets88@gmail.com*

Tetiana MOTUZ,*orcid.org/0000-0001-9339-5985*

*PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of General, Special Pedagogy
Communal Institution of Higher Education "Dnipro Academy of Continuing Education"
of Dnipropetrovsk Regional Council
(Dnipro, Ukraine) tetmotuz@gmail.com*

INNOVATIVE APPROACHES TO THE PROFESSIONAL TRAINING OF TEACHERS TO WORK IN AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article discloses modern innovative approaches to the training of specialists to work in an inclusive educational space, highlights the characteristic features of the ideology of training pedagogical workers to work in conditions of inclusion, the main directions of training specialists in the pedagogical profile. It has been proven that the field of higher education needs new approaches to the training of future teachers, in particular, the formation of readiness to work in an inclusive environment. The problem and at the same time a feature of training specialists (teachers, teacher assistants) to work in an inclusive educational environment is the interdisciplinary nature of educational programs and approaches to training such students, since inclusive education today is at the intersection and covers scientific knowledge from the basics of general pedagogy, didactics, methods of educational organization process, psychology and special pedagogy.

An innovative course in the direction of training specialists in inclusive education has been provided for three years in a row at the communal institution of higher education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council. The institution has developed and implemented the educational and professional program of the second (master's) level of higher education «Inclusive education, correctional pedagogy» in the specialty 011 Educational, pedagogical sciences. The emphasis of the educational and professional program is on broad generalization and deep knowledge of the modern educational process, theories, principles of education, best pedagogical practices in the field of inclusive education and correctional pedagogy.

During the development and implementation of the educational program, modern requirements for the profession of a teacher, teacher's assistant, and the content and technology of an inclusive educational environment were taken into account. The list of professional competencies and predicted learning outcomes covers the field of activity of teachers working in inclusive classes. Didactic approaches, in particular system-activity and integrative approaches, contribute to the high-quality training of specialists. The development and implementation of new educational programs in the field of higher education, the use of a system-activity and integrative approach in the educational process are the basis of effective training of teachers, teacher assistants to work in an inclusive educational environment.

Key words: *inclusive educational environment, teacher, teacher's assistant, professional training of a teacher.*

Постановка проблеми. Модернізація системи загальної середньої освіти в Україні супроводжується освітніми реформами та інноваційним розвитком низки стратегічних напрямів, у першу чергу це стосується створення інклюзивного освітнього середовища, яке забезпечує право кожної дитини на навчання, виховання та розвиток, а також соціалізацію незважаючи на фізичні, психічні, інтелектуальні, соціоадаптаційні, соціокультурні та інші відмінності. Інклюзивне навчання, що передбачає включення до «масової» школи дітей з особливими освітніми потребами сьогодні є прогресивним вектором подальшого розвитку вітчизняної системи освіти у напрямках демократизації та гуманізації, а також продовження інтеграції до європейської освітньої спільноти.

Відомо, що успіх інноваційних впроваджень, зокрема у системі інклюзивного навчання, полягає у площині професійної компетентності учасників освітнього процесу, в першу чергу це стосується професійного рівня команди фахівців, яка виступає у якості механізму, що забезпечує індивідуалізовану траєкторію особистості із синхронним використанням методичного інструментарію інклюзивної освіти. Команда фахівців в освітніх закладах, яка розробляє умови предметного середовища для дітей з особливими освітніми потребами має тривірневу структуру: команда на рівні закладу освіти (спеціалісти школи, які вивчають динаміку особистісного розвитку дитини), команда підтримки (Про затвердження примірного положення про команду пси-

холого-педагогічного супроводу дитини з ООП, 2018: 11).

Беззаперечно, фахівці команди повинні бути готовими до постійного професійного зростання, активного мислення, вміння прогнозувати і аналізувати результати своєї діяльності, моделювати освітній процес, ефективно реалізовувати сучасні інноваційні технології.

Всі ці спрямування створюють умови для досягнення учнями з особливими освітніми потребами максимально можливого рівня розвитку інтелектуальних та духовно-моральних основ особистості, опанування освітніх програм, а також соціалізації та самореалізації.

Аналіз досліджень. Проблема підготовки педагогів до професійної діяльності в умовах інклюзивного навчання актуалізована в дисертаційному дослідженні О. Гноєвської, яка не тільки розробила методику формування корекційно-педагогічної компетентності вчителів початкових класів загальноосвітнього закладу, а й визначила напрями та етапи його формування (Гноєвська, 2016: 1). Г. Першко визначила компоненти, критерії, показники та рівні готовності студентів до інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній простір (Першко, 2011: 10). Розробила та науково обґрунтувала концепцію підготовки майбутнього вчителя початкових класів до діяльності в інклюзивному освітньому середовищі І. Демченко, яка також виокремила педагогічні умови підготовки педагогів в інклюзивній початковій школі (Демченко, 2016: 3). Концепцію та модель формування соціально-педагогічної компетенції у студентів розробила З. Шевців (Шевців, 2017: 12). І. Малишевська визначила та обґрунтувала інтеграційну природу фахової підготовки психолого-педагогічних кадрів до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища (Малишевська, 2018: 8). Актуальним для сучасної педагогічної теорії і практики є, на нашу думку, дослідження І. Луценко, в якому обґрунтовані соціально-педагогічні умови діяльності асистента вчителя, а також структуровано професійну діяльність асистента й визначено компоненти, підходи та принципи (Луценко, 2017: 7).

Професійні стандарти педагогічних професій і посад, зокрема фахівців, які працюють в інклюзивному освітньому середовищі, передбачають вміння організувати і здійснювати освітній процес з урахуванням ціннісного складника навчальних програм; налагоджувати ефективну комунікацію і співпрацю з усіма учасниками освітнього процесу; поважати відмінності і особливості здобувачів освіти і використовувати їх не

як проблему, а як ресурс; впроваджувати сучасні продуктивні технології навчання та брати участь в інноваційній освітній діяльності. Так, сучасні вчителі та асистенти вчителів, як суб'єкти освітньої системи, приймають та реалізують оновлені завдання освітнього процесу, прогнозують результати своєї діяльності та спрямовують процес навчання, виховання та розвитку саме на реалізацію освітніх потреб дитини.

Ці вимоги у період модернізації системи національної освіти, потребують суттєвих змін у підготовці і підвищенні кваліфікації суб'єктів інклюзивного освітнього середовища, насамперед педагогів. У вітчизняній та зарубіжній педагогічній теорії і практиці накопичено достатній досвід наукового обґрунтування та моделювання професійної підготовки та супроводу фахівців, які працюють в інклюзивному освітньому середовищі.

В напрацюваннях Т. Лормана і Дж. Демпелера висвітлена основна думка підвищення якості працюючих, а саме: «Щоб досягти успіху в інклюзії, вчителі повинні мати високу кваліфікацію ... високий рівень вчительської компетентності та організаційних змін, спрямованих на підвищення ефективності навчального процесу» (Лорман, Демпелер, 2010: 6).

Формування готовності фахівців до роботи в інклюзивному освітньому середовищі розглядали американські, канадські науковці, зокрема: Л. Айдол, А. Белл, М. Вінзор, Р. Джордж, С. Кірк, С. Ліллі та ін. За результатами зазначених досліджень, виокремлено напрями підготовки фахівців для інклюзивної освіти: реорганізація програм вищої освіти до ідеї освітньої інклюзії та удосконалення програм підвищення кваліфікації.

Згадані дослідження актуалізують проблеми модернізації підготовки майбутніх фахівців з інклюзивної освіти, а саме впровадження в освітній процес інноваційних технологій для формування компетентностей на основі розвитку у здобувачів вищої освіти професійних інтересів, а також потреби в набутті знань з фахових дисциплін, готових долати труднощі в навчанні, вихованні активної соціальної позиції. Інновації в освіті розглядаються як процес змін навчальних програм, загального змісту, що модифікує мету, методи, форми і адаптує процес навчання до нових вимог.

Мета статті – визначити рівень забезпечення ефективного функціонування інклюзивного освітнього простору, а також забезпечення інклюзивного навчання та рівня фахової підготовки і професіоналізму педагогів, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами. У першу чергу

це стосується вчителів класів з інклюзивним навчанням та асистентів вчителів.

Викладення основного матеріалу. Проблеми професійної підготовки кадрів до роботи в умовах інклюзивного навчання розглядали як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Так, в рамках ЮНЕСКО у Доповіді Міжнародної комісії з освіти для XXI століття «Освіта. Прихований скарб», відомої як Доповідь Жака Делора, дослідник надав алгоритм «чотири стовпи», які повинні стати головними, на яких відбувається освіта впродовж життя, а саме: навчатися пізнавати; навчатися працювати; навчатися жити разом; навчатися жити. Він також визначив глобальні, необхідні компетентності для педагога: навчатись не тільки для того, щоб отримати професійну кваліфікацію, а й набути компетентність; навчитись працювати в різних соціальних умовах та вміти долати різні ситуації; навчитись розуміти ближнього і відчувати взаємозалежність; врегульовувати конфлікти; бути спроможними діяти та сприяти розвитку власної особистості.

Сучасні дослідження у галузі педагогіки переконують, що сфера вищої освіти потребує нових підходів до навчання майбутніх педагогів, зокрема формування готовності до роботи в інклюзивному середовищі. Зокрема, дослідження О. Мартинчук висвітлює новітні підходи до навчання майбутніх педагогів та надає змогу використання перспектив, спрямованих на формування фахових, а також методичних компетентностей у сфері навчання дітей з особливими освітніми потребами (Мартинчук, 2019: 9).

А. Колупаєва пріоритетними визначає п'ять навчальних курсів для підготовки студентів до роботи в умовах інклюзивної освіти, зокрема – вступ до інклюзивної освіти, індивідуальне оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі, диференційоване викладання в інклюзивному класі, професійна співпраця у закладі з інклюзивним навчанням, лідерство (Колупаєва, 2012: 5). На думку вченої ці п'ять навчальних курсів і розкривають методику інклюзивної освіти майбутнім фахівцям.

Проблемою і водночас особливістю підготовки фахівців (вчителів, асистентів вчителів) до роботи в інклюзивному освітньому середовищі є міждисциплінарність освітніх програм і підходів до навчання таких здобувачів, оскільки інклюзивна освіта сьогодні знаходиться на перетині і охоплює наукові знання з основ загальної педагогіки, дидактики, методики організації освітнього процесу, психології і спеціальної педагогіки. І. Мали-

шевська у своїх працях зазначає, що навіть спеціальна галузь освіти «достатньо не забезпечена спеціалістами, що сьогодні входять у систему допомоги дітям із особливими освітніми потребами» (Малишевська, 2018: 8). Саме тому інноваційний курс розвитку вищої освіти у напрямі підготовки фахівців до роботи в інклюзивному освітньому середовищі повинен змінити всю систему підготовки та перепідготовки педагогічних фахівців. Реформа системи підготовки кадрів повинна враховувати прогресивні світові тенденції та інноваційні стратегії: від інституалізації до інклюзії.

Інноваційний курс у напрямку підготовки фахівців з інклюзивної освіти вже три роки поспіль забезпечується у комунальному закладі вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради (далі – «ДАНО» ДОР). В закладі розроблено та впроваджено освітньо-професійну програму другого (магістерського) рівня вищої освіти «Інклюзивна освіта, корекційна педагогіка» за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. За даною освітньо-професійною програмою у період з 2019 по 2022 рік отримали ступінь магістра 93 здобувача, які працюють в закладах загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням на посадах вчителів інклюзивних класів, асистентів вчителів, заступників директорів з питань інклюзивного навчання, методистів.

Метою освітньо-професійної програми є «підготовка фахівців, здатних розв'язувати актуальні проблеми, складні задачі дослідницького та/або інноваційного характеру в сфері освітніх, педагогічних наук та освітньої практики в сфері інклюзивної освіти, корекційної педагогіки». Акцент освітньо-професійної програми зроблено на широкому узагальненні та глибоких знаннях сучасного освітнього процесу, теорій, принципів освіти, кращих педагогічних практик у сфері інклюзивної освіти та корекційної педагогіки (Освітньо-професійна програма, 2022: 4).

У центрі уваги освітньої програми – професійні компетентності сучасного педагога – система знань, якостей, умінь, які зумовлюють готовність фахівця здійснювати освітній процес; система сформованих настанов, ціннісних орієнтацій, ставлень і оцінок власного досвіду; внутрішні чинники, які зумовлюють потребу фахівця у саморозвитку та самовдосконаленні. Це і оцінювальна категорія, яка характеризує суб'єкта діяльності у складних соціокультурних ситуаціях, здатність коригувати і адаптувати знання відповідно до динаміки змін освітнього інклюзивного простору.

При розробці та реалізації освітньої програми були враховані сучасні вимоги до професії вчителя, асистента вчителя, до змістового та технологічного наповнення інклюзивного освітнього середовища. Перелік професійних компетентностей та прогнозованих результатів навчання охоплює сферу діяльності педагогів, що працюють в інклюзивних класах.

Так, програмою передбачено, що фахівець з інклюзивної освіти повинен знати на рівні новітніх досягнень концепції розвитку інклюзивної освіти, методологію відповідних досліджень; організувати освітній процес на основі особистісно-зорієнтованого, компетентнісного, контекстного підходів та сучасних досягнень освітніх, педагогічних наук, управляти навчально-пізнавальною діяльністю здобувачів з особливими освітніми потребами, об'єктивно оцінювати результати навчання; розробляти та впроваджувати інноваційні методики і технології щодо роботи в інклюзивному освітньому середовищі; ефективно працювати у команді психолого-педагогічного супроводу та ін.

Серед професійних (спеціальних) компетентностей, які формуються у здобувачів у процесі навчання, важливе значення для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами мають здатність враховувати різноманітність, індивідуальні особливості здобувачів у плануванні та реалізації освітнього процесу в закладі освіти (СК3); здатність розробляти і реалізовувати нові освітні інструменти, проекти та інтегрувати їх в інклюзивне середовище закладу освіти (СК5); здатність здійснювати експертизу та надавати консультації з питань інклюзивної освіти, корекційної педагогіки, інновацій в освіті (СК4) (Освітньо-професійна програма, 2022: 4).

Відзначимо, що особливістю підготовки фахівців з інклюзивної освіти і корекційної педагогіки є інтеграція знань із спеціальної дидактики, методики виховання і навчання (освітні компоненти «Спеціальна педагогіка», «Психолого-педагогічний супровід здобувачів з ООП», «Загальна педагогіка». Важливо також наголосити на обов'язковому оволодінню цифровими, інформаційно-комунікаційними ресурсами і технологіями в організації інклюзивного навчання (Освітній компонент «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті». У Програмі також враховано, що в сучасному світі будь-яка сфера людської діяль-

ності потребує інноваційної активності і впровадження інновацій у вищу освіту є природною і необхідною умовою розвитку (Освітній компонент «Педагогічні інновації»).

Якісній підготовці фахівців сприяють дидактичні підходи, які застосовуються при реалізації освітньої програми «Інклюзивна освіта, корекційна педагогіка», зокрема системно-діяльнісний та інтегративний підходи. Системно-діяльнісний підхід забезпечує вивчення предметів і явищ як системних об'єктів. Цей підхід в навчанні дає змогу персоналізувати процес фахової підготовки, обрати засоби і методи формування педагогічної діяльності, мотивує студентів оволодінням професійними знаннями та вміннями у сфері інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами, спонукає на високі власні досягнення з урахуванням індивідуальних особливостей, тобто дає можливість організувати та управляти цілеспрямованою освітньою підготовкою учнів з особливими освітніми потребами, розуміння сенсу навчання, особистісного досвіду.

Інтегративний підхід сприяє виробленню якісно нового типу знань, що знаходить вираження в загальнонаукових поняттях, підходах, категоріях. Окремі підходи до підготовки майбутніх фахівців з інклюзивної освіти до професійної діяльності охоплюють сукупність ідей, які визначають загальну наукову світоглядну позицію в системі закладів освіти з інклюзивним навчанням.

Звичайно, висвітлені підходи у підготовці майбутніх фахівців не є єдиними. Нові парадигми навчання у вищій школі передбачають також компетентнісний, аксіометричний та інші підходи.

Висновки. Отже, стрімкий розвиток вітчизняної системи освіти, її інтеграція у напрямках демократизації й гуманізації освітнього процесу, зокрема надання права вибору типу закладу, форми навчання дітям з особливими освітніми потребами, ставить нові завдання перед системою вищої освіти і насамперед, щодо підготовки та перепідготовки вчителів та асистентів вчителів для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного середовища. Розробка та впровадження нових освітніх програм у сфері вищої освіти, застосування системно-діяльнісного та інтегративного підходу в освітньому процесі є основою ефективної підготовки вчителів, асистентів вчителів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гноєвська О. Ю. Формування корекційної компетентності вчителя загальноосвітнього закладу з інклюзивною формою навчання : автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2016. 19 с.

2. Делор Ж. Образование: сокрытое сокровище. URL: <https://www.gcedclearinghouse.org/sites/default/files/resources/%5BRUS%5D%20%E6%95%99%E8%82%B2.pdf>
3. Демченко І. І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04; 13.00.03. Умань, 2016. 46 с.
4. Інклюзивна освіта, корекційна педагогіка: освітньо-професійна програма другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради». 2022. 24 с. URL: <https://cutt.ly/dVOcutr>
5. Колупаєва А. А. Програма курсу «Основи інклюзивної освіти» для вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра (спеціаліста, магістра педагогічного спрямування). К. : «А.С.К.», 2012. 31 с. URL : <http://ussf.kiev.ua/data/Canada/ Ukr.pdf>
6. Лорман Т., Деспелер Дж., Харві Д. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі : практичний посібник : пер з англ. Київ : СПД-ФО Парашин І. С., 2010. 296 с.
7. Луценко І. В. Організаційно-педагогічні умови діяльності асистента вчителя в інклюзивному навчальному закладі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2017. 22 с.
8. Малишевська І. А. Теоретико-методичні основи підготовки фахівців психолого-педагогічного профілю до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища : автореф. дис. ... д. пед. н. : 13.00.03. Київ, 2018. 35 с.
9. Мартинчук О.В. Теорія та практика підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед.наук: 13.00.03. Київ, 2019. 43 с.
10. Першко Г. О. Підготовка соціальних педагогів до інтеграції дітей з особливостями психофізичного розвитку у середовище загальноосвітнього навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук :13.00.05. Київ, 2011. 23 с.
11. Про затвердження примірної постанови про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 08.06.2018 р. № 609. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text>
12. Шевців З. М. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу : Монографія. К. : «Центр учбової літератури», 2017. 384 с.

REFERENCES

1. Hnoievska O. Yu. Formuvannya korektsiinoi kompetentnosti vchytelia zahalnoosvitnoho zakladu z inkluzyvnoiu formoiu navchannia [Formation of correctional competence of a teacher of a general educational institution with an inclusive form of education] Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv, 2016. 19 p. [in Ukrainian].
2. Delor Zh.. Obrazovanie: sokrytoe sokrovische [Education: hidden treasure]. Report of the international commission. URL:<https://www.gcedclearinghouse.org/sites/default/files/resources/%5BRUS%5D%20%E6%95%99%E8%82%B2.pdf> [in Russian].
3. Demchenko I. I. Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv do profesiinoi diialnosti v umovakh inkluzyvnoi osvity [Theoretical and methodical principles of training future primary school teachers for professional activities in the conditions of inclusive education] Extended abstract of Candidate's thesis. Uman, 2016. 46 p. [in Ukrainian].
4. Inkluzyvna osvita, korektsiina pedahohika: osvitno-profesiina prohrama druho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu 011 Osvitni, pedahohichni nauky [Inclusive education, correctional pedagogy: educational and professional program of the second (master's) level of higher education in the specialty 011 Educational, pedagogical sciences]. KZVO "Dniprovska akademiia neperervnoi osvity" Dnipropetrovskoi oblasnoi rady". 2022. 24.p. URL: <https://cutt.ly/dVOcutr>. [in Ukrainian].
5. Kolupaieva A. A. Prohrama kursu «Osnovy inkluzyvnoi osvity» dlia vyshchykh navchalnykh zakladiv, yaki zdiisniuiut pidhotovku fakhivtsiv za osvitno kvalifikatsiinym rivnem bakalavra (spetsialista, mahistra pedahohichnoho spriamuvannia) [The program of the course «Fundamentals of inclusive education» for higher educational institutions that train specialists at the educational and qualification level of a bachelor (specialist, master of pedagogy)]. Kyiv, 2012. 31 p. URL : <http://ussf.kiev.ua/data/Canada/ Ukr.pdf> . [in Ukrainian].
6. Lorman T., Deppeler Dzh., Kharvi D. Inkluzyvna osvita. Pidtrymka rozmaittia u klasi [Inclusive education. Support for diversity in the classroom] : praktychnyi posibnyk : per z anhl. Kyiv , 2010. 296 s. [in Ukrainian].
7. Lutsenko I. V. Orhanizatsiino-pedahohichni umovy diialnosti asystenta vchytelia v inkluzyvnomu navchalnomu zakladi [Organizational and pedagogical conditions of activity of a teacher's assistant in an inclusive educational institution] Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv, 2017. 22 p. [in Ukrainian].
8. Malyshevska I. A. Teoretyko-metodychni osnovy pidhotovky fakhivtsiv psykholoho-pedahohichnoho profilu do roboty v umovakh inkluzyvnoho osvitnoho sere dovyscha [Theoretical and methodological foundations of training of psychological and pedagogical specialists to work in the conditions of an inclusive educational environment]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv, 2018. 35 p. [in Ukrainian].
9. Martynchuk O.V. Teoriia ta praktyka pidhotovky fakhivtsiv zi spetsialnoi osvity do profesiinoi diialnosti v inkluzyvnomu osvitnomu sere dovyschi [Theory and practice of training specialists in special education for professional activities in an inclusive educational environment]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv, 2019. 43 p. [in Ukrainian].
10. Pershko H. O. Pidhotovka sotsialnykh pedahohiv do inte hratsii ditei z osoblyvostiamy psykhozvizchnoho rozvytku u sere dovysche zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Training of social pedagogues for the integration of children with special psychophysical development in the environment of a general educational institution]. Kyiv, 2011. 23 p. [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia prymirnoho polozhennia pro komandu psykholoho-pedahohichnoho suprovodu dytyny z osoblyvymy osvitimy potrebamy v zakladi zahalnoi serednoi ta doshkilnoi osvity [On the approval of the model regulation on the team of psychological and pedagogical support of a child with special educational needs in an institution of general secondary and preschool education]: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 08.06.2018 r. № 609. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text>. [in Ukrainian].

12. Shevtsiv Z. M. Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do roboty v inkliuzyvnomu seredovyshchi zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Professional training of future primary school teachers to work in an inclusive environment of a general educational institution]. Monograph, 2017. 384 p. [in Ukrainian].